

MOZGÁSIGÉK A NGANASZANBAN

(VMTDK-dolgozat)

Témavezető:
Szeverényi Sándor
egyetemi docens

Hallgató:
Vojter Kitti
Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Finnugor Nyelvtudományi Tanszék
MA II. évfolyam

2023, Szeged

Tartalom

1. Bevezetés	1
1.1. A nganaszanok és a nganaszan nyelv.....	2
2. Talmy tipológiája.....	3
2.1. Szemantikai csoportosítás	3
2.2. Szintaktikai felosztás.....	5
3. Kutatási módszer	6
4. Elemzés.....	7
4.1. Mozgás + Mód	7
4.2. Mozgás + Ösvény.....	10
4.3. Hibrid igék.....	11
4.4. Új igék.....	12
4.5. Nem mozgásigék.....	13
4.6. Szatellitek és egyéb segédelemek	13
5. Összefoglalás	16
Szakirodalom	16
Rövidítésjegyzék.....	18

1. Bevezetés

Dolgozatom célja a nganaszan nyelv mozgást kifejező igéinek tipológiai vizsgálata és rendszerezése. Kutatásom során Talmy (2000) elméleti keretére támaszkodva figyelem meg az említett szamojéd nyelv mozgásigéinek lexikalizációs sémáit, azaz leírom, hogy az egyes lexémák a mozgás eseményén kívül milyen jelentéskomponensről tartalmaznak többletinformációt, illetve, hogy milyen módon teszik azt. Ennek eredményeként megállapítom a kutatott nyelvről, hogy milyen tipológiai kategóriába sorolható. Noha a nganaszan vízben történő mozgás jelentésével rendelkező igéiről már készült részletes leírás (l. Guszev 2007), a szárazföldi helyváltoztatás kifejezési módjairól ez nem mondható el. Kutatásom alapjául Wagner-Nagy nganaszan nyelvtana (2019) szolgál, amely összegyűjt 13, általa mozgáseseeményt leíró igének kategorizált lexémát, amelyeket aszerint csoportosít, hogy humán vagy nem-humán entitás mozgását fejezik-e ki. A szerző emellett – az említett listán kívül – megemlíti 5 darab igét, amelyek a mozgás eredményére, irányára vagy indulási pontjára

utalnak (495-496), ám ezeket nem sorolja egyértelműen a mozgásigék lexikológiai kategóriájába.

Dolgozatom hipotézise, hogy az uráli nyelvcsalád szamojéd ágához tartozó nganaszan nyelv mozgásigéinek tipológiai elemzése hasonló eredményeket mutat, mint a rokon, finnugor udmurt nyelv (l. Kozmács 2019), azaz ezen nyelv mozgásigéi sem csak egyféle többletjelentéssel rendelkeznek, így nem sorolhatóak tisztán egyik kategóriába sem. Céloom ezzel nemcsak a szamojéd nyelvek tipológiai leírásának elősegítése, hanem a tipológia pontosítása és az említett rokon nyelvről leírtak alátámasztása.

A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-2 -SZTE-123. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

1.1. A nganaszanok és a nganaszan nyelv

A nganaszan nyelv az uráli nyelvcsaládnak az i.e. 1. században különvált szamojéd ágához tartozik. A szamojédok egy csoportja több száz éven keresztül a Jenyiszej folyó déli részein maradt, amíg a másik annak mentén északi irányba vándorolt: így jött létre az alapnyelvből a hagyományos déli és északi felosztás az így kialakult nyelvek között (l. például Hajdú 1968: 9-10). Manapság azonban az a modell tekintett legvalószínűbbnek, amely tagadja a duális csoportosítást a déli genetikai egység, illetve alapnyelv hiánya miatt (Wagner-Nagy 2019: 14). Ezen álláspont szerint a szamojéd alapnyelv négy ágra bomlott fel: északi szamojéd nyelvekre (ezen belül nyenyec, enyec, nganaszan), szelkupra, kamasszra és matorra. Amíg a legutóbbi (2020) orosz népszámlálás szerint az északi szamojéd nyelvek és a szelkup rendelkeznek beszélőkkel, ez a kamasszról és a matorról már nem mondható el. A dolgozatom tárgyát, a nganaszant jelenleg 264-an beszélik, amíg 687 ember sorolja magát e népcsoport tagjai közé.

A nganaszanok a Tajmir-félsziget Tajmiri Dolgán-Nyenyec Autonóm Járásának néhány olyan településén élnek, mint Uszty-Avam, Volocsanka vagy Novaja – nyenyec, enyec, evenkik és a relatív többségben lévő dolgánok mellett. Alacsonyabb számban, viszonylag elszórtan városokban, azaz Dugyinkában és Norilszkban is jelen van a nganaszan lakosság. Hagyományosan halászattal, vadászattal, illetve rénszarvastenyésztéssel foglalkoztak, ám ezeket egyre inkább elhagyják, és a modern világ hatására letelepedett életmódot folytatnak (Wagner-Nagy 2019: 1-5).

Etnikailag két csoportra oszthatók: a nyugatabbra élő, nagyobb közösség az avam, a keleti törzs pedig a bediaj vagy vegyejev – ezt a felosztás a nyelvjárási tagoltságot is jelzi.

Számon tartanak egy harmadik, a másik kettőtől elkülönülő, de közöttük élő népcsoportot is: az Okko tagjai eredetileg dolgánok lehettek, akik asszimilálódtak a nganaszanok közé (Wagner-Nagy 2019: 4, 15).

A nganaszan agglutináló nyelv, amely négy nyílt szóosztállyal rendelkezik, ezek a főnév, az ige, a melléknév és a határozószó. A főnevek ragozhatók szám (egyes, duális és többes szám) és eset (három grammatikai és négy határozói) szerint, illetve van birtokos személyragozásuk is. Az igéket három; alanyi, tárgyas és reflexív ragozással lehet ellátni. Mondatszerkezetére az SOV szórend jellemző (Wagner-Nagy 2015: 20).

2. Talmy tipológiája

A mozgásigék kategóriájába azon igék sorolhatók, amelyek a FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL térbeni sémán történő időbeli eseményt, azaz mozgást fejeznek ki (Kozmács 2019: 117). Ilyen igék a magyarban például a *fut*, *gurul*, *cammog*, *sétál*, *bemegy*, *eljön*. Talmy (2000: 25) a mozgáseseménynek öt szemantikai elemét emeli ki: a mozgó tárgy, a mozgás eseménye, a mozgás útvonala, a háttér, amelyen az esemény történik, illetve mozgás módja vagy okozata (magyar terminológia Kiefer 2005). Egyes tipológiák (Talmy 2000, Slobin 2004) a különböző nyelvek azon tulajdonságára alapulnak, hogy azok a fent felsorolt szemantikai elemek közül melyiket és milyen módon tudják kifejezni. A 2.1. és a 2.2. fejezetek ennek tekintetében ismertetik a dolgozat elméleti keretét. Kutatásom azokra a mozgásigékre koncentrál, amelyek a mozgó tárgynak önmagától kifejtett, saját magukra vonatkozó mozgását foglalják magukba.

2.1. Szemantikai csoportosítás

A mozgásigét tartalmazó mondat, illetve annak szintaktikai komponensei az esemény több szemantikai eleméről is hordozhat információt. Azonban az egyes nyelvek mozgásigéi kontextusukból kiemelve is utalhatnak pontosabban bizonyos elemekre, amely Talmy (2000: 27) szerint egy lexikalizációs folyamat eredménye. Ez azt jelenti, hogy a mozgásigék a mozgásesemény valamely komponenséről inherensen, azaz bármilyen szintaktikai komponens nélkül fejeznek ki információt, amely alapján a mozgásigék három csoportja különböztethető meg.

Az első csoport a Mozgásesemény + Társesemény kategóriáját képezi, amelyek a mozgáson kívül a Mód és az Okozat komponensek jelentésével rendelkeznek (Talmy 2000:

27). Amíg az (1) példamondat igéje arról árulkodik, hogy egy adott mozgó tárgy körkörös, egyenes mozgást végez, a (2) mondaté jelzi, hogy a mozgás végzője valamilyen külső hatás, valószínűleg egy szellő hatására változtatta meg a korábbi helyét. Az utóbbi viszont, mivel a testnek nem az önmagától történő mozgását foglalja magában, nem képezi ezen dolgozat tárgyát.

(1) A labda gurul az asztalon.

[a labda mozog az asztalon] bizonyos módon [a labda gurul]

(Kozmács 2019: 117, magyar)

(2) The napkin blew off the table.
DET szalvéta fúj[PST] PREP[ABL] DET asztal

A szalvéta leszállt az asztalról.

A szalvéta [valami miatt] leszállt az asztalról (például fújt a szél).

(Talmy 2000: 28, angol)

A második csoportba tartozó igék a mozgó tárgyról árulnak el információt (Talmy 2000: 57). A világ nyelveit tekintve ez egy sokkal ritkább jelenség, az indoeurópai nyelvekben például olyan marginális példákat lehet rá hozni, mint a *rain* 'esik az eső' az angolban, ugyanis ezen ige csupán egyetlen entitás helyváltoztatására használható. A magyarban ehhez hasonló a *havaszik* 'esik a hó', amelyet Kiefer említ (2005: 132) hasonló magyarázattal. Más, főként Európán kívüli kisebb nyelvek esetében azonban ez korántsem annyira ritka. A Kaliforniában beszélt atszugevi indián nyelv számos ilyen módon lexikalizálódott igével rendelkezik: amíg a *-lup-* tö valamilyen kerek, gömbölyű, fényes dolog mozgását jelzi (például egy szemgolyó vagy egy kerek cukorka), a *-staq-* valamilyen nyúlós, ragacsos entitás helyváltoztatására utal. Ezekből a példákból számtalan van ebben a nyelvben (Talmy 2000: 58).

A harmadik csoport viszont ennél általánosabb: ide tartoznak azok a nyelvek, amelyeknek mozgásigéi az esemény útvonalát, azaz az Ösvény komponenst fejezik ki. Az újlatin nyelvekben jellemző ezek jelenléte, ahogy azt a (3) példa mutatja: a mondat mozgásigéje nem fejezi magában ki, hogy milyen tárgy mozog, sem annak módját (például sebességét), csupán azt, hogy ez egy kintről befelé irányuló esemény.

(3) La botella entró a la cueva

DEF üveg MOZOG-befelé PREP DEF barlang

(flotando).

(úszva)

Az üveg bement a barlangba (úszva). (Talmy 2000: 49, spanyol)

A világ nyelvei tipológiai megoszlást mutatnak az alapján, hogy melyik lexikalizációs minta jellemző rájuk (Talmy 2000: 60). Amíg a Mozgás + Mozgó tárgy csoporthoz elsősorban az atzugevi és a navaho tartozik, a Mozgás + Ösvény képviselői például az újlatin nyelvek, a japán, a koreai. Ami az egyéb indoeurópai és a finnugor nyelveket illeti, Talmy (2000) elsősorban Mozgás + Mód kategóriába sorolja őket.

2.2. Szintaktikai felosztás

Talmy tipológiája magában foglal még egy csoportosítást, amely elsősorban az Ösvény komponens kifejezési módjai alapján osztja fel a nyelveket. Amint a 2.1.-es pontban és a (3) példában is látható, egyes nyelvek a mozgás útvonalát lehetőségük van kifejezni olyan mozgásigével, amely lexikalizálta az említett komponenst, így az eseményen kívül az irányt is kifejezi. Az olyan nyelveket, amelyekben tehát az Ösvényt inherensen kifejező igei utalnak erre az elemre, igei keretű nyelvnek nevezik (Talmy 2000: 222). A következő (4) példamondatban noha külön lexéma jelzi, hogy milyen irányból történik a mozgás, azt, hogy az milyen irányba (bentről ki), maga az ige inherensen jelzi.

- (4) ora-dan bir baykuş çık-ıyor.
 ott-ABL egy bagoly ki.mozog-3SG

A bagoly kimegy onnan.

(Slobin 2004: 224, török)

Azok a nyelvek viszont, amelyeknek mozgásigéi a Mozgás + Mód vagy a Mozgás + Mozgó tárgy lexikalizációs mintába illenek, és inherensen nem képesek kifejezni a mozgás útvonalát, bizonyos segédelemekkel, azaz szatellitokkal fejezik ki a mondatban ezt a komponenst (Talmy 2000: 222) – ezek a szatellitkeretű nyelvek. Szatellit lehet valamilyen affixum vagy lexéma (2000: 102), illetve a magyarban (5) például igekötők. Amíg a 'megy' ige önmagában csupán annyit jelent, hogy a mozgó tárgy mozgást végez, a hozzákapcsolódó igekötő a mozgás irányát is jelzi a mondatban.

- (5) Ő is befut a terembe.
ő is mozog-befelé a terembe
(Kozmács 2019: 121)

Amíg az újlatin nyelvek igei keretűnek tekinthetőek, a germán és a szláv nyelvek, valamint a magyar szatellit segítségével fejezik ki az Ösvény komponens (Rózsavölgyi 2015: 192).

Ritkábban, amennyiben egy nyelv alapvetően a mozgás Ösvényét fejezi ki, más komponensek, például a Mód is jelölhető szatellittel (Talmy 2000: 113). Az udmurtban, ahol vannak Ösvényt inherensen kifejező nyelvek, ezen igeik szintaktikai környezetében megjelenhetnek nonfinit igealakok, mint a határozói igenév, ezzel jelölve, hogy az adott útvonalon történő mozgás milyen módon történik (Kozmács 2019: 121).

- (6) So no zal-e byzy-sa pyre.
ő is terem-LAT fut-va mozog.befelé-3SG
Ő is bemegy a terembe futva. (Kozmács 2019: 121)

3. Kutatási módszer

Korpuszalapú kutatásom a *Nganasan Spoken Language Corpus*, a Hamburgi Egyetem Finnugrisztika/Uralisztika Intézetének nganaszan korpusza alapján készült (Brykina et al. 2018). Az elektronikus formájú, az EXMARaLDA Corpus Manageren keresztül hozzáférhető korpusz az elmúlt 30 év terepmunkái során összegyűjtött nyelvi anyagot, illetve a Tomszkból és Szentpétervárról származó archív szövegeket tartalmazza. 56 anyanyelvi beszélő összesen 176 szövegét tartalmazza, amelyekből 136-hoz hangfelvétel is járul. Az anyag 34,888 szóalakból, 143,993 tokenből és 22,126 mondatból áll, amelyeket glosszával és egyéb annotációval láttak el. Ezeknek szintén orosz és angol, ritkábban német vagy magyar mondatfordítást is készítettek. A korpusz szövegei legnagyobb részét folklórszövegek, dalok, illetve élet-és családtörténeteket elmesélő narratívák, valamint kisebb arányban dialógusok. A szövegek neve jelöli a beszélőt, akinek dialektusa és az adott nyelvjáráson belüli kisebb nyelvváltozata is jelölt. Az adott szöveg (fájl) neve a beszélő személye mellett a címet is magában foglalja, valamint a rögzítés időpontját. A korpusz részletesebb ismertetése Wagner-Nagy et al. (2018) leírásában elérhető.

A korpuszban történő keresés Wagner-Nagy nganaszan nyelvtanában (2019: 495-496) szereplő gyűjtésre alapul, amely aszerint csoportosítva sorolja fel az adott nyelv mozgásigéit, hogy az humán vagy non-humán entitás mozgására vonatkozik-e. A táblázatban szereplő 13 igeen kívül felsorol még 5 ige, amelyeket nem mozgásigének, hanem a mozgás eredményét, célját vagy indulási pontját kifejező lexémáknak nevez. Kutatásom során ezen igeek korpuszbéli előfordulásait vizsgáltam, és a mondatbéli viselkedésük alapján állapítottam meg, hogy melyik ige milyen szemantikai komponensről lexikalizáltak többletjelentést. Emellett a szatellit lehetséges előfordulását figyeltem, hogy ez alapján kiderüljön, a nganaszan igei vagy szatellit keretű nyelv-e. A kutatás emellett egyéb, egy-egy ige-re jellemző tulajdonságokat, például bizonyos jelentésváltozásokat, illetve lehetséges, Wagner-Nagy gyűjtésében (2019) nem szereplő igeeket is megfigyel.

4. Elemzés

A következő fejezet a munkafolyamat során összegyűjtött információt tartalmazza egyes igeek részletesebb természetéről, illetve a mozgást kifejező igeeken kívül megjelenő egyéb, az említett tipológia tekintetében fontos elemekről. A hozott nganaszan példák a 3. fejezetben bemutatott korpuszból származnak.

4.1.Mozgás + Mód

A Wagner-Nagy (2019) által mozgásigének kategorizált igeek közül a következők a Mozgás + Mód lexikalizációs sémába sorolhatók: *hojkis'a* 'fut', *nubis'i* 'ugrik', *nuhəd'i* 'rohan', *d'oðürs'a* 'sétál', *in's'üðüs'a* 'rénnel utazik', *heðitisi* 'megy', *čabi?ti* 'fut, vágat', *mins'i* megy. Ezek az igeek nem foglalnak magukban semmilyen irányra utaló jelentést, csupán arról tartalmaznak többletinformációt, hogy a helyváltoztatás milyen sebességgel, milyen mozdulatok elvégzésével történik. A következő (7) példa 'fut' jelentésű *hojkis'a* igeje is ezt bizonyítja, amely a 'gyorsan, lábait szapora módon szedve mozog' többletjelentéssel jelenik meg a korpusz mondataiban.

(7) tunti hojkü-tü

róka fut.[STAT]-PRS.[3SG.S]

A róka fut. (NSLC: ChZS_080212_Burbot_flkd.009)

Ezen mondat mozgásigéje, sem bármilyen egyéb szemantikai komponense nem utal az esemény Ösvényére, azaz a mozgás kezdeti- vagy végpontjára. Egyes mondatokban viszont jelen vannak bizonyos elemek, amelyek ezt a hiányt pótolják, ahogyan azt a (8) példában szereplő névutós szerkezet is teszi. Ez a helyváltoztatás pontos célját jelöli egy bizonyos Háttér megjelölésével együtt. Az ilyen elemekről részletesebben a 4.5. fejezet szól, az viszont ez alapján is megállapítható, hogy ebben a mondatban nem az ige az, amely a mozgás útvonalát adja meg.

- (8) Ouʔ, mii hejmiʔəmi təbtə
 EXCL mi.DU.[NOM.SG] megijed-EP-PF-1DU.S/O is
 mani d'aa hojkaʔini.
 sátor-GEN.SG.1DU ALL.[LATADV] fut-PF-1DU.R
 Mi is megijedtünk és hazaszaladtunk. (ChND_041213_Reminiscence_nar.021)

A Grammar of Nganasan (2019) a *nubis'i* 'ugrik' és *nuhəd'i* 'rohan' igét a 'fut' jelentésű, non-humán entitások mozgását leíró igék közé sorolja. Az utóbbi ige valóban hasonló, inkább 'rohan' jelentéssel rendelkezik – az így jelölt mozgás a példamondatok alapján intenzívebbnek, hirtelenebbnek hat, mint a 'fut' jelentésű, Wagner-Nagy (2019) által humán mozgást kifejezőnek kategorizált *hojkis'a* 'fut'. A *nuhəd'i* igéhez gyakran járul inchoatív képző, amelynek hatására az ige a futásnak indulást, a mozgás kezdeti pillanatát jelezheti (l. Wagner-Nagy (szerk) 2002: 134). Amíg a *nuhəd'i* alanya valóban bizonyos állat (l. (9)-es példa), a humán-non-humán felosztást megkérdőjelezheti viszont a (7) példamondat, amelyben a róka mozgását a humán mozgó tárgyra használandó ige fejezi ki. Wagner-Nagy (2019) felosztása azonban nem feltétlenül elvetendő, hiszen az említett példamondat szövegének műfaja népmese, így lehetséges, hogy ebben a műfajra jellemző megszemélyesítés miatt használja ezt az igét a non-humán entitás mozgására.

- (9) təniʔiā buə-d'a tahariābə ɲojbuə
 szóval beszél-INF most fej.[ACC.SG]
 horkə-bə-tu-d'a n'enat'i-ʔa-rə
 fejet.élesen.mozgat-DRV-DRV-INF hatalmas-AUG-NOM.SG.2SG
 nuhə-lə-bti-ʔi-ðə
 ugrik(fut)-INCH-CAUS-PF-3SG.R

A farkas így szólt, megrázta a fejét és futott (futásnak indult). (NSLC: TKF_990816_Lemming_flkd.088)

A másik ige, a *nubis'i* a korpuszban való előfordulás alapján inkább az 'ugrik' mozgáseményt fejezi ki, azonban ennek az igenek a jelentése és tulajdonságai két okból kifolyólag nagyon bizonytalanok. Az egyik az, hogy amíg a Grammar of Nganasan (2019) ezt is a 'fut' jelentésű igékhez sorolja, és a korpusz glosszázása is ezzel a fordítással illeti, a szövegkörnyezet és az előfordulás teljes mondatának fordítása alapján inkább az 'ugrik' jelentésével rendelkezik. Ezzel ellentétben viszont, a fordítások alapján egyértelműen 'rohan' jelentésű *nuhəd'i* van 'ugrik' jelentéssel feltüntetve a korpusz glosszázásában. Amíg az utóbbinál a korpuszbéli megjelenései alapján viszont megállapítható, hogy inkább a nganaszan nyelvtanban leírt jelentése a pontos, az előbbinél ez nem tisztázható egykönnyen, ugyanis magában a korpuszban csupán egy (10) példamondatban jelenik meg. Ez alapján az 'ugrik' jelentés a valószínűbb, ám biztos megállapításokat egy mondat alapján nem lehet hozni.

- (10) [...] ou? tahariabə kit'əðəə n'ii
[...] EXCL most hold.[GEN.SG] irányában[GEN.SG]
d'a tahariabə D'ajkü-rə
ALL.[LATADV] most Djajku-NOM.SG.2SG
nubkə-gəl-ŋiði-? n'i-ŋi-ðə hokə-ʔkə-sa tə
rohan-TEMP-DEF-CNG NEG-INTER-3SG.R bejut-RES-INF hát
[...] Djajku a Hold irányába ugrott, hogy harcoljon a Holddal. (NSLC: TKF_97_Djajku_flkd.256)

Az adott mondatban egyértelmű, hogy milyen irányba (lentről felfelé) történik a mozgás, ám ez más szövegkörnyezetben akár fordított irányba vagy vízszintesen is történhetne. Ezzel ellentétben, azt mindenféleképp magában kódolja az ige, hogy a mozgó tárgy teste milyen mozdulatot tesz, emiatt valószínűbb, hogy ez is a Mód komponensét lexikalizálta. Hasonló probléma merül fel a *čabi?ti* 'fut, vágat' jelentésű igével is, ugyanis ennek kategorizációja is csupán egy darab korpuszbéli előfordulásán alapul.

A *d'əðürs'a* 'sétál' jelentésű ige szintén a Módot kifejező mozgásigék kategóriájába sorolható, noha bizonyos mondatokban egyes szemantikai elemek segítségével ennek a mozgásnak a kezdeti- és végpontját is lehet jelölni. A lexikalizált komponenst tekintve ebben a kategóriában a *heðitisi* és a *minsi* 'megy' jelentésű igék a legsemlegesebbek, ugyanis ezek

fejezik ki a csoportban a mozgás legegyszerűbb módját, ám az egyértelmű, hogy önmagukban semmiféle Ösvényt nem tudnak kifejezni. A kettő 'megy' ige közötti különbség megfogalmazásához további kutatásra van szükség.

4.2.Mozgás + Ösvény

Noha a Wagner-Nagy (2019) által felsorolt igék közül számos ige a mozgásesemény Módját fejezi ki inherensen, egyes igék ezzel ellentétben annak Ösvényét fejezik ki. Ide sorolható *konid'i* 'elmegy', *büüd'a* 'elmegy', *čiid'i* 'megérkezik', *tujś'a* 'jön', *čiid'i* 'bemegy' – azaz nemcsak, de többek között azok az igék is, amelyek a mozgás kiindulási pontját, célját vagy eredményét kifejező lexémák csoportját alakították a Grammar of Nganasan szerint. Ezek között van olyan, amely a beszélő referenciapontjától függetlenül működik: a *čiid'i* ige a következő (11, 12) példákban azt hivatott jelezni, hogy a befelé való mozgást kifejező lexéma használható attól függetlenül, hogy a beszélő bent (11) van-e a mozgás célpontjának Hátterén vagy nincs (12). Kozmács (2019: 121) ugyanezt állapítja meg az udmurt nyelv egyes, többek között a szintén 'befelé mozog' jelentésű igéjéről.

- (11) *siti* *maad'a* *t'ii-tə-ŋi*
 ő miért be.mozog-FUT-INTER.[3SG.S]
 Miért fog bejönni? (NSLC: TKF_990816_ShamanChild_flkd.061)

- (12) *tahariabə* *təndə* *ma-tə* *t'ii-ʔə-gəj*
 most az.[GEN.SG] tent-sátor be.mozog-PF-3DU.S
 Bementek abba a sátorba. (NSLC: TKF_990816_ShamanChild_flkd.083)

Ezzel ellentétben vannak olyan igék is, amelyeknek lexikalizálódott Ösvény komponense a beszélő pillanatnyi elhelyezkedésében nyer értelmet. Ez igaz a *konid'i* 'elmegy' és a *büüd'a* 'elmegy' igékre, amelyek közül mindkettő valamilyen 'az adott pontból el, attól másik irányba' jelentést foglalnak magukba (13). A *konid'i* ige előfordulásai között egyébként sok található esszívusz-transzlatívuszi ('valamiből valami lesz' jelentésű) szerkezetben, amelyet a létigével közösen alkot; ezt a jelentésváltozást, illetve feltehetőleg fokozatos grammatikalizációt a (14) mondat mutatja be. Ez a használat egyébként azért is alakulhatott ki, mert a *konid'i* magában foglal valamilyen 'A pontból B pontba', azaz 'el' jelentést, amely a '(valamiből) valamivé válás' kifejezésében közreműködhet.

- (13) merigiai? konijiri, mənə
gyorsan-ADJZ-ADV elmegy-IMP-2DU.S/O én
ḡanuəl'iʔəri.
igazi-INCH-PF-2DU.S/O
Menjetek el gyorsan, kezdek emberré válni. (NSLC:
TKF_061105_TuuBenke_flkd.092)
- (14) Kuul'üküəni tahariai? s'ahiði.
valamelyik-INDF-EMPH-LOCADV most hús-NOM.SG.3SG
hejbi is'a konibiati
hő.[NOM.SG] lenni-INF elmegy-INFER.[3SG.S]
Aztán a teste meleg lett. (NSLC: ChND_041212_Girl_flkd.138)

A 'jön, megérkezik' jelentésű *tujs'a* ige ezekkel ellentétes irányú, a beszélőhöz közeledő mozgáseseményre utal.

4.3. Hibrid igék

Egyes igék jelentésük alapján nem sorolhatók egyetlen kategóriába, ugyanis egyszerre tartalmazzák a mozgás módját és útvonalát. Ezek nem konkrétan a nganaszan tipológiai kivételességére utalnak, több nyelvből olvasható ilyen példa a szakirodalomban. A nganaszban ilyen például a *tamtü?təsa* 'felmászik' ige, amely előfordulásaiban csak felfelé tartó, ám egy konkrét, specifikus mozgást (kéz és láb segítségével történő mászás) foglal magában (15) – ahogyan Slobin (2004: 230-1) szerint a török ugyanezen jelentésű igéje. A *huāŋkə* 'elfut, elmenekül' és a *lūmənsa* 'elfut, elmenekül' humán, illetve non-humán mozgást kifejező igékről is ez mondható el – ezek leginkább az 'elmenekül' jelentésben jelennek meg. Az Ösvény jelentését erősíti a tény, hogy ugyanez a szótó gyakran az 'elrabol' jelentésben is megjelenik, amely szintén egy 'kezdőponttól el' irány jelentését foglal magában. Ezzel ellentétben a mozgás módja is kifejeződik, hiszen egy menekülés kizárólag gyors sebességű mozgás lesz, ahogyan azt Irsara (2017) is megfogalmazta más nyelvekkel kapcsolatban.

- (15) hűə-tə heđiti-si tamtü-ʔ-tə-sa
 év-LAT.SG megy-INF mászik.felfelé-ANDV-IPFV-INF

heli-ni	t'eti-ʔ	ɲua-ʔ-ta-sa	
rész-LOC.ADV	négy-GEN.PL	láb-VBLZ-IPFV-INF	
tamtü-ʔ-tə-ɲalə-gə-tu-muʔ			
mászik.felfelé-IPFV-even-ITER-PRS-1PL.S/O			
Megyünk és mászunk felfelé, néha négykézláb mászunk. (NSLC: ChNS_080214_Wandering_nar.044)			

4.4. Új igék

A korpuszban négy, Wagner-Nagy (2019) által nem említett mozgásige található, amelyek közül kettő Módot, kettő pedig Ösvényt lexikalizált. A Mód közé sorolható a *miəd'isi* 'gyalog menni', illetve a *ɲərd'itu-* 'boldogan, élénken megy' igék, noha az utóbbinak csak három előfordulása van, amelyek közül mind ugyanabban a szövegben van.

- (16) Ou, taharĩaiʔ ɲarmüðə n'iiməni
EXCL most észak.keleti.szél-ADJZ.[GEN.SG] irányában-PROL.SG
ɲanaʔsa lən'd'itu ɲanaʔsa
ember.[NOM.SG] pizmog-PRS.[3SG.S] ember.[NOM.SG]
ɲərd'itutu, miəd'itiə
boldogan/élénken.lépked-PRS.[3SG.S] gyalog.megy-PRS.[3SG.S]
ɲanaʔsa.
ember.[NOM.SG]
Egy erős ember büszkén ment gyalog kelet felől. (NSLC: ChND_061025_Haljmira_flks.291)

A *hokələsi* 'bejut, bemegy', illetve a *ɲonsisa* 'kimegy' (17) Ösvényt foglalnak magukban.

- (17) ɪanaʔsa ɲonsid'i mununtu: «Ouʔ
személy.[NOM.SG] kimegy-INF mond-PRS.[3SG.S] EXCL
taharĩaiʔ n'ijɪŋ naðas'üʔ.
most NEG-INTER-2SG.S zavar-CNG

4.5.Nem mozgásigék

(18) taat'ü bənũʔəʔ, siti
házi.rénszarvas-NOM.PL.3SG lefekszik-PF-3PL.S ő.[NOM.SG]
tahariabiʔ konaʔa, miəd'isi.
most elmegy-PF.[3SG.S] gyalog.megy-INF
A rénszarvasok (le)feküdtek, ő pedig gyalog ment el.
(ChND_080719_Evenki_flkd.100)

Ahogy a 4.1.-es pont már utalt rá, a nganaszban van lehetőség arra, hogy egy Mozgás + Mód kategorizálású ige szemantikai kontextusa által a beszélő információt kódoljon a mondatba arról, hogy a helyváltoztatás honnan hová történik, l. (8) és (10) példamondatok. Az említett mondatokban, amelynek jelentései „mi is megijedtünk és hazaszaladtunk”, valamint „Djajku a Hold irányába ugrott [...]” egy allatívuszi funkciójú, ’-ba/-be’ jelentésű, a raggá válás útján elindult névutó, a *d’a* (l. Wagner-Nagy (szerk.) 2002: 78, 124) jelöli azt a konkrét Hátteret, ahova a Mozgó tárgy a mozgásesemény lezajlásának eredményeként kerül. Más példákban (19) viszont a végpontot jelölő főnéven szereplő esetrag fogja ezt jelölni.

13

A (19) mondatban a 'sátor' jelentésű szó latívuszi alakja szerepel, amely esetnek a funkciói közé a *hová* kérdésre való helyviszony jelölése tartozik (Wagner-Nagy (szerk.) 2002: 79). Ezen konkrét szó ebben az adott alakban jelzi a mozgásesemény végpontjának Hátterét a fent említett mondatban. Ilyen stratégiát használ ezen viszonyok kifejezésére például a nganaszan távoli rokonnyelve, a finn is (l. Viberg 2015: 199). A magyar is használja a helyhatározói eseteket mozgásigéket tartalmazó mondatokban, ám igekötőkkel együtt.

- (20) be-megy a szobá-BA
be-megy a [bizonyos Hátter]-be. (Rózsavölgyi 2015: 90)

A fent felsorolt nganaszan nyelvtani elemek (esetragok, névutók) viszont nem sorolhatóak a Talmy által (2000) megfogalmazott szatellit fogalmába. Ennek magyarázatához viszont a tipológiailag jobban ismert orosz már kielemezett példájára van szükség. Az orosz egy flektáló nyelv, amelynek mozgásigéi a Mód jelentését lexikalizálták, emiatt igei prefixumokkal fejezik ki a mozgásesemény útvonalát (Talmy 2000: 102), ahogyan azt a (21) példa ábrázolja.

- (21) ja v-bežal v dom
Én be-fut LAT ház[ACC.SG]
Én befutottam a házba. (Talmy 2000: 106, orosz)

Ebben a mondatban két elem található, amely valamilyen irányt jelöl: a *v-* 'be' igei prefixum és a latívuszi értékű, a mondatban '-ba/-be' jelentést kapó *v* prepozíció, amelyet a hozzá kapcsolódó, tárgyeseti vonzatot felvevő főnév követ. Talmy (2000: 103-106) szerint a prepozíció (az angolhoz és sok más nyelvhez hasonlóan) a főnévi elemhez kapcsolódik, amely, noha segít a prefixumnak az Ösvény kifejezésében, mégsem nevezhető szatellitnek, hiszen ez inkább egy kiegészítő elem a szatellit mellett, amelynek funkciója elsősorban a Hátter kifejezésére terjed ki.

Mivel a nganaszan agglutináló nyelv, ezért visszatérnék a szintén ragozó magyar példájára. A korábbi *bemegy a házba* (20) példája az orosz párhuzamában így elemezhető: amíg a 'be-' igekötő szatellitként szolgál a mozgásige Ösvényének kifejezésére, addig itt a prepozíció helyett a lokális esetrag fogja kiegészíteni ezt a Hátter jelölésével. A nganaszanban a fent említett ragok, névutók szintén ezt a célt szolgálják, így nem feltétlenül sorolhatóak szorosan a szatellit kategóriájába.

(22) ma-tənu-nduŋ i-gə-tu-ʔ təni
sátor-LOC.SG-OBL.3PL van-ITER-PRS-3PL.S ott
niantu-tu kuniʔia-gəl'it'i-ʔ n'i-gə-ti
fiatal.ember-NOM.SG.3SG hogyan-EMPH-ADV NEG-ITER-PRS.[3SG.S]
d'otü-r-ə-ʔ bəndi-ʔia
sétál-FRQ-EP-CNG kint-LATPRON
Bent ülnek a sátorban, a fiú soha nem megy ki. (NSLC:
JSM_080217_FourBrothers_flkd.004)

Azonban, mivel a nganaszanban vannak Ösvényt inherensen kifejező mozgásigék, így megjelenhet az igény arra is, hogy ezeket valamilyen segédelem segítségével kiegészíthessék a Mód komponensével. Azok az igék, amelyek a Mód többletjelentésével rendelkeznek, gyakran jelennek meg nonfinit alakban, konverbumként egy Ösvényt lexikalizált, finit ige mellett, ahogyan az például a nganaszan rokonnyelvében, az udmurtban is megfigyelhető (Kozmács 2019: 121), és ahogyan azt a tipológia is említi (l. 2.2.). Egyik leggyakrabban ilyen módon használt a 'rénnel utazik' jelentésű ige, amely csak nagyon ritkán jelenik meg finit igeként.

15

Azt mondja: én az mondom, menjünk el oda rénnel utazva. (NSLC: ChND_080719_Chunanchar_flkd.026)

5. Összefoglalás

Kutatásom a nganaszan mozgásigék rendszerének, elsősorban a Talmy-féle tipológia (2000) elméleti keretében feltérképezését és alapos elemzését igyekezett véghez vinni. A korpuszalapú kutatás eredményeként kijelenthető, hogy a nganaszan mozgásigéi a Mód és az Ösvény szemantikai komponensét lexikalizálták és képesek kifejezni inherensen. Az új igékkel és a nem szorosan mozgásigékhez tartozó lexémák nélkül, a kutatás jelenlegi állapotában összesen 20 ige sorolható a kutatott nyelv ezen lexikológiai kategóriájába, amelyek közül 10 a Mozgás + Mód, 7 pedig a Mozgás + Ösvény sémájába sorolhatók. A maradék három alkotja a hibrid igék csoportját. A kutatás során emellett kiderült, hogy habár számos elem képes közreműködni a Háttér és az Ösvény együttes kifejezésében, elsősorban a helyhatározószók szófaja funkcionál szatellitként ebben a nyelvben. A nganaszan nemcsak az Ösvényt, a Módot is ki tudja fejezni nem inherens módon egyes Módot lexikalizált igék nonfinit alakjának használatával.

Mindezek alapján azonban a nganaszan nem kategorizálható az említett tipológia alapján. Noha Mozgás + Mód-igéből több van, és szatellitek is jelen vannak a nyelvben, hasonló arányban jelennek meg olyan elemek a rendszerben, amelyek az Ösvény lexikalizálódásáról és az igei keretűségről árulkodnak. Így tehát összességében elmondható, hogy a nganaszan a kettő csoport között van. Ezzel nincs egyedül, hiszen Kozmács (2019) tanulmánya a nganaszan rokon nyelvről, az udmurtról is ezt állapította meg, amelynek hitelességét ezen kutatás párhuzama is erősíteni hivatott. Összességében, hipotézisem a kutatás során teljesült, és a kitűzött kérdésekre egyes igék természetéről sikerült választ kapni.

A kutatást a jövőben folytatni, illetve egyéb szempontokra koncentrálva, részletesebb leírást nyújtva a nganaszan mozgásigék rendszerét és azoknak bizonyos jelenségeit elemezni tervezem.

Szakirodalom

1. Brykina, Maria - Valentin Guszev - Sándor Szeverényi - Beáta Wagner-Nagy 2018: Nganasan Spoken Language Corpus (NSLC). Archived in Hamburger Zentrum für

2. Guszev, Valentin 2007: Gagoly plavaniya v nganasanskom jazyke. [Verbs denoting swimming in Nganasan]. In Majsak, T.A. & E.V. Rakhilina (szerk.): Glagoly dvizheniya v vode: leksicheskaya tipologiya [Motion verbs in water: lexical typology]. Indrik, Moszkva. 439–452
3. Hajdú Péter 1968: Chrestomathia Samoiedica. Hajdú Péter, Szeged.
4. Irsara, Martina 2017: Pictures Meet Words: Learners of English Describing Motion Situations. Proceedings of Proceedings of the International and Interdisciplinary Conference IMMAGINI? Brixen, 2017. november 27-28. [<https://www.mdpi.com/2504-3900/1/9/928> 2023. 10. 31.]
5. Kiefer Ferenc 2005: Van-e magyar jelentéstan? Magyar Nyelv 101: 129–40.
6. Kozmács István 2019: A magyar bemegy és az udmurt pš`rš`nš` ‘bemegy/bejön’ igék tipológiai tanulsága. Magyar Nyelvőr 143 (1): 117-123.
7. Rózsavölgyi Edit 2015: A téri viszonyok kódolása a magyarban és az olaszban. Kontrasztív tipológiai elemzés. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
8. Slobin, Dan I. 2004: The many ways to search for a frog: linguistic typology & the expression of motion events. In Strömqvist, S. – Verhoeven, L. (szerk.), Relating Events in Narrative 2. LEA, Mahwah, NJ. 219–257.
9. Talmy, Leonard 2000: Toward a cognitive semantics. Volume 2. Massachusetts Institute of Technology, Cambridge.
10. Viberg, Åke: Motion verb typology and the expression of the endpoint of motion in Swedish. In Bloch-Trojnar, M., Malicka-Kleparska, A. & Drabikowska, K. (eds), Concepts and Structures - Studies in Semantics and Morphology. [Studies in Linguistics and Methodology, Vol. 8]. Wydawnictwo KUL, Lublin. 209-229.
11. Wagner-Nagy Beáta 2002: Chrestomathia Nganasanica. SUA Supplementum 10. SZTE Finnugor Tanszék – MTA Nyelvtudományi Intézet, Szeged – Budapest.
12. Wagner-Nagy Beáta – Szeverényi Sándor – Guszev, Valentin 2018: User’s Guide to Nganasan Spoken Language Corpus. WPCL 1. Szeged – Hamburg [<https://ojs.bibl.uszeged.hu/index.php/wpcl/issue/view/810> 2022.06.18.]
13. Wagner-Nagy Beáta 2019: A Grammar of Nganasan. Brill, Leiden
14. Összoroszországi népszámlálás 2020. 5. Kötet, Nemzetiségi összetétel és nyelvtudás. 4. Táblázat, Nyelvtudás és a népesség nyelvhasználata [Итоги ВПН-2020. Том 5

Национальный состав и владение языками Таблица 4. Владение языками и
использование языков населением]
[https://rosstat.gov.ru/vpn/2020/Tom5_Nacionalnyj_sostav_i_vladenie_yazykami 2023.
10. 31.]

Rövidítésjegyzék

1 első személy	INDF határozatlan
2 második személy	INF infinitívus
3 harmadik személy	INTER indulatszó
ABL ablatívus	IPFV imperfektív
ACC tárgyeset	ITER iteratív
ADV határozószó	LAT latívus
ADJZ melléknévképző	LOC lokatívus
ALL allatívus	NEG tagadó ige
ANDV andantív	NOM alanyeset
AUG augmentatív	O határozott ragozás
CAUS kauzatív	OBL függő eset
CNG konnegatív	PF perfektív
DET determináns	PL többesszám
DIM diminutív	PREP prepozíció
DU duális	PROL prolatívus
DRV derivációs szuffixum	PRS jelen idő
EMPH hangsúly	PST múlt idő
EP epentetikus	R reflexív ragozás
EXCL exklamatív	RES rezultatív
FUT jövő idő	S alanyi ragozás
FRQ frekventatív	SG egyesszám
GEN birtokos eset	STAT statikus
IMP felszólító mód	TEMP temporális
INCH inchoatív	VBLZ igeképző